

О. М. РУДАКЕВИЧ

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНИХ КОМПОНЕНТІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Рудакевич Олег Михайлович – доцент кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету, кандидат філософських наук

Сформованість та належна функціональність національної політичної культури значною мірою визначаються станом її інституційного рівня. Це пов'язано з тим, що «політичні інститути – найважливіша ланка, в якій політична культура дістає предметне втілення, через яку вона впливає на політичний процес» [6, 232]. В умовах соціальної аномії, руйнації політичних інститутів чи їх низької легітимності належним чином не можуть проявлятися світоглядні та поведінкові елементи політичної культури. Тому влада, весь політикум в умовах перехідного суспільства мають дбати про якнайшвидше утвердження в соціумі нових інституцій і створення сприятливих умов для неформальної нормотворчості.

Упродовж останнього десятиріччя вітчизняні політологи все більше уваги приділяють неінституціональному підходу в дослідженні політичної системи, демократії, трансформаційних процесів тощо [3, 9, 13]. Однак аналіз інституційних компонентів політичної культури продовжує здійснюватись здебільшого на основі уявлень про політичні інститути, які побутували в радянському суспільствознавстві і відповідають традиційному інституціоналізму довоєнної доби [6, 232-254; 7, 67-75; 12, 32-33]. При такому підході поза увагою залишаються неформальні інститути, їх культурний сенс, взаємозв'язок з формальним нормативами, аналіз культурних феноменів, які є носіями певних правил і норм. Мета даної статті – на основі теоретико-методологічних засад традиційного та нового інституціоналізму розглянути сутнісні риси інституційних компонентів політичної культури сучасного українського суспільства, порівнюючи їх з відповідними політико-культурними феноменами Російської Федерації.

Потенціальні можливості використання теорії та методології інституціоналізму в дослідженні політичної культури розглянуті автором в окремій статті [11]. У ній, зокрема, звертається увага на те, що онтологічною основою використання інституціоналізму в культурологічних дослідженнях є наявність у політичних інститутах і політичній культурі спільних структурних елементів і функцій та взаємозв'язок і взаємодія між ними. Зважаючи на те, що політичні інститути існують у двох іпостасях – як інститути-організації та інститути-норми і що інститути

поділяються на формальні та неформальні, культурологічний аналіз політичних інститутів полягатиме в ідентифікації цих різновидів інститутів, з'ясування їх культурної основи, обґрунтування моделей функціонування та цілісної характеристики як макрокультурних феноменів.

Досліджуючи інституційний рівень політичної культури, слід мати на увазі, що мова йде про її соціетальні прояви, а отже, про загальнонаціональні політичні інститути. Певною проблемою в цій царині досліджень є те, що теоретичного обґрунтування вимагає базове поняття – «національний інститут», яке досі не знайшло належного висвітлення в науковій літературі, хоч до активного вжитку ввійшли поняття «національна держава», «національний парламент», «національний уряд» тощо. На наш погляд, національний політичний інститут, із урахуванням сенсу і вимог національного принципу самоорганізації соціуму [10], можна розглядати як поєднання інституту етнічності, його окремих складових та політичних інститутів країни.

Інститутами етнічності (чи етнічними інститутами) є всі елементи етнічності, які проявляються в етнічних, у тому числі національних, спільнотах: етнічний (національний) менталітет, мова, традиції, символи, етнічна (національна) свідомість і самосвідомість, історична пам'ять народу, інститути-норми та інститути-організації різних сфер суспільного життя, які володіють яскраво вираженою етнічністю й ефективно виконують етноінтегруючу та етнодиференціюючу функції. Коли йдеться про етнічні інститути, а не про етнічність взагалі, увага зосереджується саме на нормативній функції її елементів, їх упорядковуючій та організуючій ролі. Отже, національними політичними інститутами є інститути, що включають у свою структуру в якості важливих і обов'язкових складових елементи етнічності. Наприклад, національною державою є та політія, в ідеології та практичних діях якої вирішальна роль належить національним потребам та інтересам, яка функціонує на основі мови та загальної культури певного етносу, використовує національні символи, з повагою ставиться до пам'яток історії та культури, національних героїв, творчо застосовує

традиційні політичні інститути і в діяльності якої спонтанно проявляються ментальні настанови, риси національної психології та характеру.

Для будь-якої нації життєво важливим є формування власної державності, яка забезпечить правові основи її життєдіяльності, національну безпеку та спрямовуватиме активність народу на втілення його ідеалів і мрій. Однак не в усіх народів державна інституціоналізація мала вирішальне значення для збереження її самобутності та самоідентифікації. «Єврейський народ, – зазначав один із активних учасників Днів російської політичної культури в Москві 2006 р. А. Ісаєв, – пройшов через тисячоліття, не маючи єдиної держави і постійно налагоджених зв'язків. Він зберігся завдяки іудейській релігії, яка його об'єднувала. Польський народ, розділений протягом кількох століть між трьома державами, все-таки зберіг єдність завдяки своєрідній польській варіації католицизму. Німецький народ, розмежований впродовж століть на триста держав, був об'єднаний особливою німецькою духовністю, німецькою культурою і німецькою філософією.

Найважливішим об'єднуючим чинником для російського народу впродовж століть була держава» [4, 55]. Підтвердженням цієї думки Ісаєв вважає той факт, що росіяни-емігранти рідко коли утворюють діаспори і вельми швидко асимілюються. «Уже друге покоління російських емігрантів не відчуває себе росіянами: вони відірвалися від головного, що об'єднує російський народ, – російської держави» [4, 56]. Очевидно, саме тому етатизм як ідеологія та політична практика є характерною рисою російської спільноти, що яскраво проявляється і на початку XXI ст. В Росії продовжуються процеси етатизації суспільства, що, у свою чергу, підтримує бюрократичний характер державного управління, клієнтелізм у відношеннях населення до влади, нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, традиції всевладдя й безконтрольності владоможців тощо.

Український народ, який упродовж віків був бездержавним і поневоленим, зберіг свою ідентичність завдяки своєрідному українському православ'ю та Українській греко-католицькій церкві, високій духовності, конформістським властивостям менталітету. Українцям не властивий етатизм, більше того, в нації сформувалася стійка недовіра до офіційних органів влади, яка виникає і функціонує як захисна реакція від чужоземних держав, їх суворой, несправедливої та націєруйнівної влади. Ця антивладна й антиінституційна настанова продовжує діяти в умовах суверенного існування народу і стосується вона не лише державних органів, а й партій, інших політичних інститутів.

Зважаючи на сказане, можна передбачати, що українській нації властива схильність до неформальної інституціоналізації, причому не загальнонародного, а локального характеру.

Саме на цю обставину звертав увагу відомий український етнопсихолог О. Кульчицький. У статті «Світовідчуження українця» він зазначав, що соціопсихічний аспект української нації «виявляє її селянську структуру»: «схильність до творення малих і інтимних груп» («спільнот», за означенням Ф.Тьоніса), що характеризуються «почуттєвою близькістю», спертою на симпатії, приязнь і взаєморозуміння, а не на раціонально обгрунтоване прагнення до продуманої спільної мети і спільних завдань, як це спостерігається у широких групах типу «спілки» [5, 54]. У 2008 р., за даними щорічного всеукраїнського соціологічного моніторингу, який проводить Інститут соціології НАН України, тільки 1,3 % співвітчизників належать до громадських організацій, фондів, асоціацій і 2,8 % – до політичних партій [2, 10].

Важливою рисою національної політичної культури є характер (тип) політичної влади та особливості її інституціоналізації. Відомий російський політичний культуролог Ю. Пивоваров звертає увагу на те, що влада в Росії продовжує зберігати свій «самодержавний» характер [8]. Російська самодержавна політична культура, підкреслює він, базується на розумінні персоніфікованої за своєю сутністю влади як провідної діючої сили історичного розвитку. Яскравим підтвердженням цього є традиція існування в Росії паралельних типів загальнодержавних адміністративних структур, яка бере початок із XVI ст. Тут завжди діяли, з одного боку, накази, колегії, міністерства як підлеглі влади, з іншого – органи, які забезпечували зв'язок між центральною «самодержавною» владою і владами-посередниками (Государів двір, ЦК КПРС, Адміністрація Президента). Причому Двір – ЦК – Адміністрація займалися усім, що стосується політики і державного управління, оскільки сфера їх повноважень практично необмежена, і вони діяли від імені та за дорученням суб'єкта абсолютної влади.

Українська політична традиція засвідчує в цілому демократичний характер влади із суттєвими компонентами, з одного боку, авторитаризму, а з іншого – анархії та охлократії. Це суперечливе поєднання типів влади проявлялось в умовах козацько-гетьманської доби, національно-державного відродження 1917-1920 рр. і в нинішній суверенній Україні. Якщо авторитарні прояви політичної влади пов'язані насамперед із гострою політичною і збройною боротьбою українців за свій суверенітет, а також впливом російської владної моделі, яка завжди носила характер суворого політичного режиму, то анархізм в Україні має, в першу чергу, ментальне підґрунтя – так званий український індивідуалізм. Стосовно теми нашого аналізу, зауважимо, що анархізм за своєю суттю – це заперечення інституційного, насамперед державного управління суспільством і виникає як альтерна-

тива авторитарним тенденціям державності. Це яскраво засвідчила Помаранчева революція у 2004 р. Однак анархію не слід сприймати як безвладдя; у кращих своїх проявах вона передбачає народне врядування, тобто функціонування неформальних або напівнеформальних локальних інститутів самоврядування. Підтвердженням цього є також Помаранчева революція під час якої народ не лише самостійно приймав політичні рішення й організував їх виконання, а й підтримував належний правопорядок; авторитет самоврядних громад був настільки високим, що ніхто не насмілювався на асоціальні дії.

Стосовно охлократії – вона індикатор незрілості демократії чи її деградації. Охлократія стає можливою за умов втрати державними органами своєї легітимності чи деструкції механізмів державного регулювання. Саме такі прояви народної волі (свавілля розбуреного натовпу) мають місце сьогодні в умовах гострої фінансово-економічної кризи в Україні та світі, в тому числі в країнах усталеної демократії.

Демократична інституціоналізація в Україні була суттєво підірвана не виваженими конституційними змінами в грудні 2004 р., які поспішно привели українську державу до парламентсько-президентської форми правління. До таких змін Україна не була готова ні за рівнем розвитку політичної свідомості громадян та політичної структурованості соціуму, ні за станом політичної та правової культури владоможців. Політична некомпетентність високопосадовців, тотальний правовий нігілізм, аморальність частини партійних лідерів, нехтування об'єктивно важким станом економіки та соціальної сфери під час прийняття рішень про політичні реформи тощо, скомпрометували в цілому позитивну ідею посилення парламентаризму в країні.

За формальними інституційними ознаками, структура влад в Україні є близькою до російської моделі з її функціональним паралелізмом президентських та урядових структур, намаганнями глави держави стати над законодавчою, виконавчою та судовою владами, нехтуючи вимогами конституції тощо. Але українські реалії є блідою копією російських. Якщо в Росії на належному рівні виявилися вольовий і фаховий чинники влади, високо цінується авторитет влади, то в Україні суб'єктивна основа офіційних політичних інститутів є надто слабкою.

Розпад СРСР та утвердження на пострадянському просторі ідеології і практики лібералізму в його вульгаризованій формі призвів до трансформації всесильної радянської держави у «мінімальну державу», як цього вимагає згадана політична доктрина. Занепад адміністративного потенціалу держави у Росії й Україні не лише унеможливив верховенство права і дієвість офіційних органів, а й спонукав до появи численних неформальних інститутів, які згодом (із середини минулого десятиліття) за своєю функціональною

роллю стали визначати сутність політичних й економічних процесів. Упродовж 1990-х рр. у Російській Федерації, як зауважує В. Гельман, спостерігаються численні приклади фрагментації (як «горизонтальної», так і «вертикальної») російського суспільства, «захоплення держави» групами економічних інтересів, спонтанна передача повноважень Центру регіонам, які часто управлялись на кшталт феодалних вотчин, заміна грошових розрахунків бартером, забезпечення порядку та безпеки силами кримінальних структур тощо [1, 10]. У суспільстві поширення набули тінізація економіки і політики, клієнтарно-патронажні відносини, непотизм, корупція тощо. Вони нерідко впроваджувались у життя шляхом свідомого замовчування чи двозначного трактування формальних інститутів. Якщо спочатку чисельні неформальні інститути виконували певну адаптивну й регулюючу роль, то згодом все більше проявлялась їх деструктивна дія. Тому на початку нинішнього десятиліття актуальним стає попит на «диктатуру закону» та відновлення адміністративного потенціалу держави. При цьому не заперечується збереження вигідних для правлячої еліти неформальних інститутів. Ідеологічною основою нової політики в сфері інституційного будівництва став традиційний російський імперський консерватизм, з його наголосом на етатистські принципи організації та регулювання соціуму.

В Україні, яка теж зазнала буму неформальної інституціоналізації, зміцнити адміністративну потугу держави не вдалося. Більше того, подальша лібералізація суспільних відносин після приходу до президентської влади В. Ющенка призвела до посилення корупції, клієнтелізму, набув поширення непотизм (у народі так зване «кумівство»), що призвело до ще більшої тінізації та олігархізації політики в центрі і на місцях. Цьому сприяв також перехід до пропорційної системи парламентських і місцевих виборів, при якій політичні партії та пов'язані з ними фінансово-промислові групи формують виборчі списки. В результаті підтримувані олігархами партії отримали істотне представництво у Верховній Раді України, а через неї – в органах виконавчої та судової влад. Правителі Росії позитивно оцінили досвід України, запровадивши і собі пропорційну систему виборів до Державної Думи, сподіваючись на вирішальну роль у виборчому процесі адміністративного ресурсу.

Отже, лібералізація суспільного життя в Україні та Росії не привела до формування дійових демократичних інститутів; не утвердившись, демократія почала трансформуватися у видимість народовладдя. Цікаву версію відповіді на питання про суттєві причини неефективності демократичних реформ в Україні дав вітчизняний політолог О. Фісун у статті «Неопатримоніалізм проти демократії в Україні» (2008). Український дослідник підкреслив, що принципове значен-

ня для трансформації соціуму має те, в яких умовах відбувається демократизація: до чи після формування модерної національної держави. Постколоніальні народи і держави характеризуються неконсолідованістю еліти навколо національної і державницької ідей. «Пострадянські міжелітні консолідації, – зауважує автор, – можна розглядати як певні картельні угоди з обмеження конкуренції й видавлювання «сторонніх» від участі в експлуатації публічних державних ресурсів, але аж ніяк не стратегічні домовленості про закріплення демократичних правил гри як єдино можливих» [13, 5]. Порівнюючи процеси формування європейських національних держав і раціонально-бюрократичні трансформації періоду раннього Нового часу і формування модерних держав після досягнення незалежності у державах Азії й Африки в другій половині ХХ ст., можна дійти висновку, що у постколоніальній ситуації демократичні інститути виконували роль зовнішнього фасаду політичної системи. Вони підкорялися й адаптувалися до напівтрадиційної логіки свого функціонування, в якій основну роль відіграють не офіційні, а неформальні відносини й зв'язки клієнтарно-патронажного типу. В умовах незакінченої раціонально-бюрократичної трансформації держави це веде до становлення сучасного патримоніалізму і неопатримоніалізму.

Неопатримоніалізм є продуктом суперечливої комбінації бюрократичних і патримоніальних норм. Офіційні особи займають позиції в бюрократичних організаціях, маючи формально встановлені повноваження, однак їх здійснення відбувається, наскільки це можливо, не у формі державної служби, а скоріше як реалізація приватної власності. В Україні, як і в інших посткомуністичних країнах, відтворюється логіка неопатримоніального політичного процесу: «Це не боротьба партійно-політичних альтернатив у рамках парламентського процесу, а боротьба різних фракцій неопатримоніальної бюрократії за монополізацію тих чи інших сегментів клієнтарно-патронажних мереж, їх зміну та перерозподіл» [13, 6]. При цьому принципове значення має змагання за прихильність і заступництво з боку глави держави, який стоїть на вершині неопатримоніальної бюрократичної системи.

Важливим завданням інституційного будівництва в молодій українській державі є набуття політичною системою та її окремими інститутами відповідних етнонаціональних властивостей і ознак. Порівнюючи сучасний український та російський політикуми, без особливих засиль можна виявити чітко окреслений національний характер державності, всієї політичної системи Російської Федерації та розмитість, двозначність, невизначеність національної ідентичності політичних інститутів України. Мова йде не про окремі проросійські

формування, а про загальнодержавні органи влади й управління. В Україні відсутня чітко сформульована і визнана більшістю національна ідея, представницькі та виконавчі органи влади розколоті протилежно спрямованими зовнішньополітичними орієнтаціями на Схід (Росію) і Захід (Євросоюз і НАТО), спостерігається несприйняття значною частиною громадян, партіями, органами самоврядування українських національних символів, знакових постатей вітчизняної історії, національних героїв, відсутнє належне поцінування української мови та народної культури. Українська національна культура та етнічність, їх компоненти, щоб відродитись і повнокровно функціонувати, повинні стати невід'ємними елементами інституційної інфраструктури в усіх сферах суспільного життя.

Підводячи підсумок дослідження, можна стверджувати, що інституційний рівень вітчизняної політичної культури, поруч із позитивними моментами, такими як руйнація інституційного каркасу комуністичного політико-правового порядку та формування інституційних основ демократичного політичного режиму, характеризується рядом негативних проявів і проблем. По-перше, політичній культурі України, її інституційним компонентам властиве суперечливе поєднання традицій і стереотипів минулої історичної доби та нових цінностей і норм, що негативно впливає на органічну цілісність та ефективність політичної системи. По-друге, ряд інституційних нововведень останніх років, у першу чергу таких як внесення змін і доповнень до Конституції України, перехід до парламентсько-президентської форми державного правління і запровадження пропорційної системи виборів призвели до дестабілізації політичної системи, посилення тінізації та кланового характеру політики. Головними причинами цього стали низький рівень політичної та правової свідомості населення і правлячих сил, механічне копіювання чужого досвіду, недостатня турбота про належну легітимність нових форм і методів політичної діяльності, їх кадрового, фінансового та організаційно-правового забезпечення. По-третє, в умовах ослаблення адміністративного потенціалу держави, її лібералізації істотно знизилась ефективність існуючих інститутів, натомість відбулося помітне зростання чисельності неформальних утворень. Окремі з них (корупція, блат, клієнтелізм, непотизм, неопатримоніалізм тощо) стали серйозною перешкодою на шляху утвердження демократії, її інституціоналізації. По-четверте, серйозним недоліком сучасних вітчизняних політичних інститутів є вкрай слабка їх етнонаціональна ідентичність та спрямування, що не сприяє формуванню національно-орієнтованої держави та громадянського суспільства.

Подальше дослідження інституційного рівня

української політичної культури вимагає вдосконалення методики інституціонального підходу у цій царині досліджень, формування банку даних про історичні та сучасні політичні інститути формального та неформального ха-

рактеру, дослідження їх культурних підстав та моделей функціонування, осмислення умов повноцінного входження політичних інститутів у соціокультурну тканину нації, стимулювання їх позитивних функцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гельман В. Я. Институциональное строительство и неформальные институты в современном российском обществе // Полис. – 2003. – №4. – С. 6-25.
2. Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: соціологічний моніторинг. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 85 с.
3. Козьма В. Трансформація політичних інститутів в умовах демократизації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/810/>.
4. Константы русской политической культуры. Сборник / сост. Гараджа Н. В. – М.: Изд-во «Европа», 2007. – 96 с.
5. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 48-65.
6. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К.: Стило, 1998. – 278 с.
7. Остапенко М. А. Політична культура суспільства: Навч. посіб. – К.: МАУП, 2008. – 96 с.
8. Пивоваров Ю. С. Теория власти: от идеи к воплощению // Независимая газета. – 2005. – 2 окт.
9. Романюк А. Новий інституціоналізм та поняття інституту в політичній науці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politolog.at.ua/publ/1-1-0-12>.
10. Рудакевич О. М. Національний принцип самоорганізації соціуму // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех; Нац. пед ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип.76 – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 62-73.
11. Рудакевич О. М. Теоретико-методологічні засади дослідження інституційного рівня політичної культури // Грані. – 2009. – №2.
12. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVII – перша половина XVIII ст.): Навч. посіб. – К.: Либідь, 1996. – 296 с.
13. Фісун О. Неопатримоналізм проти демократії в Україні // Віче. – 2008. – №17. – С. 4-7.

О.С. ЗУБЧЕНКО

ПОСЕЛЕНСЬКИЙ РОЗКОЛ В ЕЛЕКТОРАЛЬНІЙ ПОВЕДІНЦІ УКРАЇНСЬКИХ ВИБОРЦІВ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Зубченко Олександр Сергійович - заступник начальника управління з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю Запорізької обласної державної адміністрації, кандидат соціологічних наук

Політична еволюція українського суспільства після Помаранчевої революції свідчить про поступове посилення центробіжних настроїв на рівні регіональних еліт, конвертацію кон'юнктурного сепаратизму часів северодонецького з'їзду у ґрунтовну роботу з відстоювання своїх інтересів у фінансово-бюджетній та політико-правовій сферах. Причому таке розмежування проявляється не лише у вертикалі «Київ – області», але й поміж обласними центрами та малими містами, райцентрами та селами. У найскрутнішій ситуації опинились аграрні території з нерозвинутою промисловістю та інфраструктурою. За таких умов зони соціальної напруженості виникатимуть не лише у мегаполісах із зростаючим класом «нових бідних», що складається з колишніх

«білих комірців», але й насамперед у традиційно спокійних та лояльних (принаймні зовнішньо) периферійних районах.

Вперше диференціація електоральних уподобань мешканців міста і села на вітчизняних теренах була відзначена дослідниками під час виборів 1990 р. [7, 83-89]. У великих центрах успіхом користувалися демократичні кандидати, у той час як виборці сільських округів віддали перевагу висуванцям КПУ. Після запровадження пропорційної системи виборів на всіх рівнях очевидним стає подальше віддалення орієнтирів городян та селян одне від одного. Ще у другій половині 1990-х рр. російські фахівці визначили, що населення великих регіональних центрів, яке найбільше